

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-9-85-36>
УДК 745.03(477)

Костюк Л.Б.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

ЕТНОМЕНТАЛЬНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОГО ДЕКОРАТИВНО-ПРИКЛАДНОГО МИСТЕЦТВА ЯК СКЛАДОВОЇ ЧАСТИНИ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. У статті розкривається сутність причинно-наслідкових зв'язків та взаємовпливів між українським декоративно-прикладним мистецтвом та ментальністю як специфічним відображенням дійсності, обумовленим життєдіяльністю етносу в певному культурно-історичному середовищі. Необхідним елементом аналізу постає культура етнічної спільноти яка в художній, образній уяві відтворює систему етнічних символів, що закріплюються на рівні підсвідомості. У контексті досліджуваної проблеми автор розглядає вишивку як етнокультурне явище, яке виражає генетичну пам'ять та першовитоки культури народу та є однією із основ формування ментальності. Відповідно культурно-історичним явищем постає орнамент вишивки як етнічний маркер. Автор наголошує, що особливий вплив на характер народу мала писанка як артефакт етнокультури з великими світоглядними, естетичними, ментальними можливостями духовного впливу. Автор робить висновок, що народне декоративно-прикладне мистецтво дає можливість формувати етнічну ментальність, духовний світ та світогляд особистості, усвідомити національну ідентичність.

Ключові слова: декоративно-прикладне мистецтво, етнічна ментальність, ідентичність.

Kostyuk Larysa

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

ETHNOMENTAL ASPECT OF UKRAINIAN ARTS AND CRAFTS A COMPONENT OF ARTISTIC CULTURE

Summary. The article reveals the essence of causal links and interactions between Ukrainian arts and crafts and mentality as a specific reflection of reality, due to lifestyle of the ethnic group in a particular cultural and historical environment. In particular, the author emphasizes that the arts and crafts, enriched with new aspects of meaningful beauty and philosophical and aesthetic sound, gives opportunities for self-knowledge, forms the mentality of ethnos over centuries, affirming its identity, individuality and desire for development. A necessary element of the analysis is the culture of the ethnic community, which in the artistic, figurative imagination reproduces a system of ethnic symbols that are fixed at the subconscious level. In the context of the researched question, the author considers needlework as an ethnocultural phenomenon that expresses the genetic memory, the origins of culture and is one of the founders of mentality. Accordingly, the cultural and historical phenomenon is the ornament of needlework as an ethnic marker in which own symbolic complexes are formed on the same signs, affecting the formation of worldview motifs and ethnomental characteristics. The author emphasizes that "pysanka" "inscribed" in the context of Ukrainian worldview, as an artifact of ethnoculture with great ideological, aesthetic, and mental possibilities of spiritual impact, had a special influence on the character of Ukrainian people. In rituals, "pysanka" reveals polysemantic symbolism associated with mythopoetic and magical beliefs. The author concludes that folk arts and crafts, which is the basis of heredity of traditions, provides the opportunity to form an ethnic mentality, spiritual and worldview of the individual, to touch the depths of Ukrainian history, to establish contact between generations, to realize the national identity. The author sees further research in the continuation of the study and analysis of other genres of arts and crafts, as in modern conditions, the problem of preserving ethnic identity in its authentic forms, as well as the ability to be "open" to new, acquires special significance.

Keywords: arts and crafts, ethnic mentality, identity.

Постановка проблеми. Народне мистецтво як одна із форм суспільної свідомості і суспільної діяльності, є вагомим елементом розвитку художньої культури. Твори народного декоративно-прикладного мистецтва, залишаючись невід'ємною частиною матеріальної культури, водночас є важливою галуззю духовної культури народу, оскільки основи художнього, духовного, естетичного в них невіддільні від утилітарного, їхня єдність обґрунтовує глибоку життєву правду народного мистецтва. Враховуючи уроки історії можна стверджувати, що декоративно-прикладне мистецтво, збагачуючись новими аспектами змістовної краси та філософсько-естетичного звучання, надає можливості до самопізнання, формує «дух народу» тобто його ментальність упродовж віків, утверджуючи його самобутність, окремішність та прагнення до власного шляху розвитку.

Ментальність етносу визначаємо як особливий стиль світосприйняття, сформований в результаті довготривалого співіснування спільноти в єдиних історичних умовах. Ментальність відображає особливості історичних проблем та відповідних ідей щодо їх вирішення, показує ставлення до світу і до життя, має світоглядно-практичний характер. Ментальність – це своєрідний інструментарій, яким людина опановує узагальнену картину світу використовуючи специфічні закономірності того способу мислення та «бачення світу», які були напрацьовані представниками даного етносу протягом історичного і культурного розвитку. Маючи вираження у мові, традиціях, звичках, автоматизмі ментальність виражає надіндивідуальний бік суспільної свідомості, часто не усвідомлюється окремим індивідом, але відображається у його поведінці

та висловах поза його волею. На рівні ментальності культура минулого і теперішнього неначе «обмінюється» своїми таємницями.

Метою статті є виявлення причинно-наслідкових зв'язків між українським декоративно-прикладним мистецтвом та ментальністю як специфічним відображенням дійсності, обумовленим життєдіяльністю етносу в певному культурно-історичному середовищі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження традиційно-побутової культури українців започатковане у XIX ст. М. Максимовичем, М. Костомаровим, П. Чубинським, П. Кулішем, М. Сумцовим, Ф. Вовком та ін. Проблема дослідження ментальності в українській філософській та культурологічній науковій галузі має значні здобутки. Зокрема, це праці М. Поповича, І. Старовойта, І. Бичка, І. Лисого, В. Ярошовця [12] та ін. Також вагомими є дослідження традиційності та сучасної актуальності декоративно-прикладного мистецтва. Зокрема, це твори таких науковців: М. Бойчук, С. Волков, О. Годенко, В. Жаворонок, Б. Тимків та ін. Окремі жанри декоративно-прикладного мистецтва досліджені Л. Булгаковою [1], Р. Загайською [4], Т. Кара-Васильєвою [5] та ін.

Виділення не вирішених раніше частин проблеми. Аналіз наукових здобутків засвідчує, що проблема єдності, взаємовпливу та взаємобогачення таких важливих етнічних феноменів як ментальність та традиційно-побутова культура потребує ґрунтовнішого вивчення, оскільки такі дослідження носять здебільшого опосередкований характер. Здійснюючи тлумачення ментальності як продукту історичного розвитку, означимо аспект виведення її особливостей із аналізу соціокультурних засад буття етнічної спільноти у контексті особливостей народної культури.

Виклад основного матеріалу. «Мала енциклопедія етнодержавництва» визначає ментальність як «загальне психологічне оснащення представників тієї чи іншої культури, яке дає можливість хаотичний потік різноманітних вражень інтегрувати свідомістю у певне світосприйняття. Воно і визначає, врешті-решт, поведінку людини, соціальної групи, суспільства, внаслідок чого суб'єктивний «зріз» суспільної динаміки органічно включається до об'єктивного історичного процесу» [8, с. 91]. Говоримо про те, що її представники мають певну спільність у своїх світоглядах та поведінці, в яких можна виявити закономірності, пов'язані з цією спільністю світоглядних позицій та поведінкових засад [10, с. 110].

Ментальність – це цілісне вираження духовних принципів та механізмів, яке не зводиться до суми форм суспільної свідомості (релігії, науки, мистецтва тощо), а є специфічним відображенням дійсності, обумовленим життєдіяльністю етносу в певних географічному та культурно-історичному середовищах. Доки існує народ (етнос), як цілісний історичний суб'єкт який займає своє унікальне місце в загальній картині розвитку людства, доти існує його ментальність.

Вчений В. Ярошовець виділяє такі ментальні особливості українців як «поліфонізм» (багатоголосся різних культур), «антеїзм» та «кордоцентризм» [12, с. 246]. Тобто ментальність не є чисто психологічним явищем, вона має буттєвий ста-

тус в історичній і культурній практиці етнічної спільноти та характеризує етнос зі сторони проявів самосвідомості, поведінкових стереотипів, форм мислення і почуттів. Основою, «матеріалом» ментальності виступають архетипи. Вони є своєрідними матрицями, джерелами інформації, між якими у процесі етногенезу виникають певні енергетичні зв'язки. Саме поняття «архетип» вказує на архаїчність та початкову присутність певних образів чи установок, які усереднюють мільйони індивідуальних досвідів і дають таким чином картину буття етнічної спільноти. В історії етносів архетипи відіграють конструктивну, організуючу роль, забезпечуючи зв'язок між поколіннями, епохами та культурами.

Український дослідник Юрій Липа у своїй праці «Походження України» говорив про «антеїзм» як «хліборобськість» (тобто прив'язаність до землі) української ментальності. У цьому контексті центром ментального окреслення він визначає найдавніший символ агрокультурного населення – це образ Великої Матері, персоніфікація землі [7, с. 174]. Іван Мірчук у праці «Світогляд українського народу», підкреслюючи тісний зв'язок із землею, називає український народ хліборобським у культурологічному та ментальному розумінні. Звідси випливає відношення українця до природи взагалі, що відобразилося у тонкому відчутті краси та стало основою розвитку народного мистецтва.

Вивчення взаємовпливу ментальності та традиційно-побутової культури етнічної спільноти є важливим, адже упродовж століть створювалися цінності, які дали витоки багатьом реаліям духовного та матеріального буття українців. Землеробський тип господарської діяльності довгі віки визначав характер розвитку всіх сфер соціально-культурного життя, адже українська традиційно-побутова культура формувалася на основі культу землі та землеробської праці. Це особливо рельєфно відбивається в уявленнях українців про світ і про себе в цьому світі, в ментальних особливостях, обрядовості, матеріальній та духовній культурі, народному мистецтві, зокрема такому його різновиді як декоративно-прикладне чи декоративно-ужиткове.

Ментальна структура етносу, це усвідомлення своєї історико-генетичної єдності. Вагоме місце у ній належить природно кліматичним та географічним умовам, тобто простору, що забезпечує форми і способи життєдіяльності етносу. Необхідним елементом аналізу є культура етнічної спільноти яка в художній, образній уяві відтворює систему етнічних символів, що закріплюються на рівні підсвідомості. Нашим завданням є розкрити сутність взаємозв'язку і взаємовпливів між декоративно-прикладним мистецтвом та ментальними характеристиками етнічної спільноти як складовими української художньої культури. Знаємо, що українська художня культура та народне мистецтво має свої витоки у міфології, ритуалістиці та космогонічних уявленнях. Найдавніші культурні образи та символи впливають із взаємозв'язку людини і світу через використання дохристиянських світових образів – сонця, місяця, зоряного неба. Звідси маємо образ Світового дерева і яйця як відображення схеми світу і народження людей, тварин і всього, що є в довкіллі. Символ

дерева є одним із найстійкіших в українській знакової системі. Дерево Життя своєю структурою відображає триярусність світу і знаходить своє відображення в усіх жанрах народного декоративного мистецтва. Знаки сонця – це коло з шістьма спицями, концентричні кола, круг із хрестом серединні. Знаки місяця – дуги, повернуті в різні боки, що символізують його фази. Одним із поширених знаків є орнаментальний мотив змії, як символу вічності життя. В українській світоглядній традиції маємо тлумачення культового значення вуся як носія добра, миру й злагоди, охоронця сього найціннішого – сім'ї, дому. Заслугує на увагу також дослідження знаку хреста, цілком переосмисленого в сучасному християнстві. Первісно хрест був знаком життя: вертикаль – чоловіче, батьківське начало, горизонталь – жіноче, материнське. Їхнє поєднання утворює третю силу – синівську, власне сам хрест. Знак хреста має різні модифікації та має широке використання у різних жанрах традиційного народного мистецтва [6, с. 271–274]. Символіка українського культурного простору надзвичайно різноманітна.

Твори декоративно-прикладного мистецтва перебуваючи під впливом духовної наповненості часу та будучи пов'язані як з матеріальною, так і з духовною культурою, відображають не тільки рівень економіки та техніки свого часу, але як галузь художньої культури формують естетично-художнє середовище у побуті людини, а також ментальність етнічної спільноти. Поступово традиціоналізуючись, самотутнє українське народне мистецтво втілювалося у килимарстві, художній вишивці, кераміці, декоративному розписі, вишивці, писанкарстві, художньому литві, карбуванні тощо. Воно характеризується оригінальними композиціями, в яких задіяні фантастичні квіти, звірі та птахи, вибагливі рослинні та геометричні орнаменти [2, с. 12].

У контексті досліджуваної проблеми однією із основ становлення особистості етнофора та формуванні його ментальності постає українська народна вишивка. Як стверджує Т.В. Кара-Васильєва: «Вивчення народної української вишивки закономірно входить в коло проблем національної культури, історії, етнографії, освіти, соціології, психології, бо саме знаковість, сакральне значення, семантика допомагають нам в своїй українській самоідентифікації. Це ті заковані письмена, які читаються в наших вишиванках і допомагають нам усвідомлювати свою належність до свого етносу, засвідчують невмирущі, життєствердні сили, допомагають у формуванні етнічної свідомості» [5, с. 19]. Вишивку можна тлумачити як сакральний літопис, що містить в собі семантичний зміст. Ми погоджуємося з думкою Л. Булгакової про те, що «дослідження традиційної вишивки актуальне в плані вивчення етногенезу та етнокультурних зв'язків українського народу, формування й еволюції його традицій та звичаїв і духовної культури загалом і ролі вишивки у формуванні етнічної свідомості, у збереженні та трансмісії етнокультурної спадщини української нації. Українська народна вишивка, як етнокультурне явище, виражає генетичну пам'ять та першовитоки народу, вона сприяє самоусвідомленню етнофора, своїй ідентичності» [1]. Коли людина занурюється у ви-

чення глибинних значень і символів народної вишивки – це формує її ментальність, сприяє самоідентифікації і духовному збагаченню. Вишивка також може виступати як сакральний літопис, що містить семантичний зміст. Розглядаючи вишивку як вид рукоділля, як культурологічне явище, як вид декоративно-ужиткового (декоративно-прикладного) мистецтва, не забуваємо проте, що вона уособлює духовний стрижень народного мистецтва, за допомогою якого можна вивчати народну традицію та національну спадщину.

Будучи результатом матеріальної й духовної культур багатьох поколінь, вишивка охоплює широку сферу знань, естетичних смаків, поглядів, звичаїв та обрядів українського народу. Вона передає в закованому вигляді важливі аспекти світосприймання українського народу через складну систему орнаменту й колористики. Упродовж тисячоліть у народному ужитковому мистецтві виробилися навички абстрагування та формування складної абстрактно-знакової системи відбиття дійсності. Зокрема це зародження геометричного орнаменту, який активно розвивався різних видах декоративного мистецтва, однак досяг вершин художньої довершеності саме у вишивці. Круги, зубці, ромби, зигзаги, ялинки стали елементами меандра, які ми сприймаємо як абстрактно-геометричні, декоративні, свого часу виступали сюжетним зображенням людей, землі, води, птахів тощо. З часів ранніх землеробських культур ромбічний візерунок є символом родючості, зокрема ромб із крапкою посередині – ідеограма засіяного поля. Орнаментальні схеми, не втрачаючи зв'язки з минулим тисячоліттями, видозмінювалися, збагачувалися залежно від конкретних соціально-культурних умов. Дослідники неодноразово наголошували, що саме орнамент української вишивки найповніше проніс крізь віки тожність з орнаментом попередніх епох. Окрім геометричного у вишивці широко використовується рослинний, зооморфний та антропоморфний орнамент. Відповідно орнамент як можливий етнічний маркер є культурно-історичним явищем, де в різні періоди існування етносу як окремої системи формуються власні символічні комплекси на одних і тих же знаках, що впливає на становлення світоглядних мотивів та формування етноментальних характеристик [11, с. 172–185].

Особливий вплив на характер народ, природу його культури мала писанка, як один із способів конкретно-чуттєвого втілення етнічної ментальності.

Давня традиція розписувати яйця зародилася ще в ті часи, коли стиль життя людини був неподільно пов'язаний із природою, коли праукраїнці міфологічно сприймали навколишній світ живим, здатним до спілкування і магічної взаємодії. Символи, що зображувалися на пташиних яйцях, пов'язувались з таємницями виникнення життя як Космосу в цілому («яйце-райце», «світовий кур»), так і людського роду (дітей «принесли» птахи). Писанкарство як вид народного мистецтва знаменувало психологічну й світоглядну підготовку до нового Народження – Світу, Сонця, Природи, Життя, Людини. Писанка, яка з прийняттям християнства стала символом Христового Воскресіння, використовується і нині в релігійних обрядах, відіграючи в них велику

роль, стаючи символом вічного життя, безсмертя, буттєвого і соціального (родового) коловороту [2, с. 55]. Більшість узорів писанок, що належать до загальнонаціонального ядра сучасної народної орнаментики українців, з'явилися в первісному мистецтві. Збережені до сьогодні малюнки на писанках є сакральними та являють собою атрибути і знаки прадавніх вірувань, що стверджували ідеї єдності світобудови, захисту від демонічних сил, продовження Роду, оберігання життя, здоров'я, добробуту [13, с. 7]. Писанка є артефактом української етнокультури з великими світоглядними, естетичними, ментальними можливостями духовного впливу на людину, вона «вписана» у контекст українського світовідношення. В обрядових діях писанка виявляє полісемантичну символіку, пов'язану перш за все з міфопоетичними та магичними віруваннями. Зокрема, звичай обміну писанками, як побажання щастя, здоров'я, що зберігся і до нашого часу. Виразний характер сонячного культуру має звичай котити яйця, подібний своєю семантикою до кочення інших сонячних символів – паляниці і весільного вінка, що ніби передає рух сонця по небу (на цьому побудована і казка про Колобка). Окрім того, давні узорі – це свого роду графічний запис молитви-прохання: про дощ, врожай, про жіночу плідність тощо. Передаючи писанку з рук у руки, люди передавали один одному віру в силу життя, символ продовження роду, знак відродження й воскресіння. Сама писанка слугувала людині оберегом, за допомогою якого вона закликала добрі сили природи, а злі сили відганяла. В Україні писанка є також мірилом краси. Коли люди хочуть підкреслити принакність чогось, то кажуть: «Гарна, мов писанка». Спізнавши духовну красу рідного краю, Тарас Шевченко на увесь світ мовив: «Село на нашій Україні, неначе писанка село...» [4]. Писанка вважалася святою і чудотворною вже з моменту нанесення на неї сакральних орнаментів. Найбільш давні форми орнаменту на святкових писанках – лінії зі строгою простотою малюнка, були найпростішим способом графічно передати архетипні уявлення про «верх» і «низ», «ліве» і «праве», «чоловіче» і «жіноче». Елементарними рухами пальців позначалися також світоглядно-знакові образи елементів Буття – Землі, Неба, Води, а також складових життєвого довілля – ріки, поля, дощу, рослини. У зв'язку з цим дослід-

ники зазначають, що рослинні орнаменти на писанках походять від культу Дерева життя, мають назви «деревця», «вазони», «квітки». З мистецького погляду писанка вражає витонченістю розпису на маленькій площині; довершеністю і багатством композиційних варіантів й орнаментальних елементів та мотивів. У писанкарстві яйце служить символом переходу з небуття у буття, символом життя, радості і сонця, особливо сонця весняного, що несе життя й радість, тепло та світло, відродження природи. Таїна життя, прихована у яйці, завжди викликала подив і захоплення у людини, зрештою перевтілювався в ідею про створення світу з величезного світового яйця. У яйце символічно втілювався не лише видимий речовий світ з його життям і рухом, а й сама душа, що оживляє тіло [9, с. 12]. Символіка «Душі» в писанкарстві і є способом етноментального відображення в художньо-символічних формах. Вияв у народному мистецтві могутньої тисячолітньої традиції писанкарства є генетичним проявом голосу прадавньої народної культури, що рятує українську націю від духовної деградації.

Висновки і пропозиції. Народне декоративно-прикладне мистецтво живе на основі спадковості традицій і розвивається в історичній послідовності як колективна художня діяльність. Воно має глибинні зв'язки з історичним минулим, ніколи не розриває ланцюжка локальних і загальних законів, які передаються із покоління в покоління, збагачуються новими елементами. Як одне із найдавніших і найяскравіших надбань української етнокультури дає можливість формувати етнічну ментальність, духовний світ та світогляд особистості, доторкнутись до глибин української історії, налагодити контакт між поколіннями, усвідомити національну ідентичність. Сьогодні декоративно-прикладне мистецтво розглядається як важлива художня цінність, що виконує численні функції – пізнавальну, комунікаційну, естетичну, виховну та інші.

Перспектива подальших досліджень полягає у тому, щоб продовжувати вивчення та аналіз інших жанрів декоративно-прикладного мистецтва оскільки в сучасних умовах набуває особливого значення проблема усвідомлення етнічної ментальності та збереження етнічної ідентичності у її автентичних формах, а також можливість бути «відкритими» до нового.

Список літератури:

1. Булгакова Л.П. Етнокультурна характеристика народної вишивки Поділля (кінець XIX – 30-і роки XX ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. істор. наук: спец. 07.00.05. Львів, 2000.
2. Гоцалюк А. Збереження традицій в сучасному українському декоративно-прикладному мистецтві. *Міжнародний вісник: культурологія, філологія, музикознавство*. 2017. Вип. II (9). С. 9–14.
3. Дикуха Ю.О. Українське писанкарство і сучасна естетотерапія. *Проблеми соціальної роботи: філософія, психологія, соціологія*. 2013. № 1. С. 54–59.
4. Загайська Р. ПИСАНКА: Традиції та модерний дискурс. Львів: Априорі, 2009. 164 с.
5. Кара-Васильєва Т.В. Українська вишивка. Київ: Либідь, 2002. 160 с.: іл.
6. Лозко Галина. Українське народознавство. Харків: Видавництво «ДИВ», 2005. 472 с.
7. Липа Ю. Призначення України. Львів: Просвіта, 1992. 270 с.
8. Мала енциклопедія етнодержавництва / Відп. редактор Ю.І. Римаренко. Київ: Генеза, Довіра, 1996. 942 с.
9. Манько В. Українська народна писанка. Львів: Свічадо, 2001. 81 с.
10. Проблеми теорії ментальності. Київ: Наукова думка, 2006. 403 с.
11. Сабол Д.М. Психологічний феномен української народної вишивки. *Психологічні науки: проблеми і здобутки*. 2013. Вип. 4. С. 172–185.
12. Ярошовець В. Історія філософії. Київ: Вид. ПАРАПАН, 2002. 764 с.
13. Школа писанкарства / О. Білоус, З. Сташук. Видання друге, доповнене. Київ: РВЦ КІДО, 2008. 44 с.

References:

1. Bulhakova, L.P. (2000). *Etnokulturna kharakterystyka narodnoyi vyshyvky Podillya (kinec XIX – 30-i roky XX st.)* [Ethnocultural characteristics of Podill's folk needlework (end of the XIX cent. – 30s of the XX cent.)]: avtoref. dys. na zdobuttya nauk. stupenya kand. ist. nauk: spec. 07.00.05. Lviv. (in Ukrainian)
2. Hotsalyuk, A. (2017). Zberezhennya tradycij v suchasnomu ukrajinskomu dekoratyvno-prykladnomu mystectvi [Preserving traditions in modern Ukrainian decorative and applied art]. *Mizhnarodnyj visnyk: kulturolohiya, filolohiya, muzykoznavstvo*. Kyiv: Milenium. II edition (9), pp. 9–14. (in Ukrainian)
3. Dykuha, Y.O. (2013). Ukrayinske pysankarstvo i suchasna estetoterapiya [Ukrainian Easter painting and modern aesthetic therapy]. *Problemy socialnoyi roboty: filosofiya, psyholohiya, sociolohiya*, vol. 1, pp. 54–59. (in Ukrainian)
4. Zahajska, R. (2009). PYSANKA: Tradytsii ta modernyj dyskurs [Easter egg: Traditions and modern discourse]. Lviv: Apriori, 164 p. (in Ukrainian)
5. Kara-Vasylyeva, T.V. (2002). *Ukrayinska vyshyvka* [Ukrainian needlework]. Kyiv: Lybid, 160 p. : il.
6. Lozko, H. (2005). *Ukrayinske narodoznavstvo* [Ukrainian ethnography]. Kharkiv: Vydavnyctvo «DYV», 472 p. (in Ukrainian)
7. Lypa, Y. (1992). *Pryznachennya Ukrainy* [The purpose of Ukraine]. Lviv: Prosvita, 270 p.
8. Mala encyklopediya etnoderzhavnyctva (1996) [Small encyclopedia of etnostatehood] Vidp. redaktor Y.I. Rymarenko. Kyiv: Heneza, Dovira, 942 p. (in Ukrainian)
9. Manko, V. (2001). *Ukrayinska narodna pysanka* [Ukrainian national Easter egg]. Lviv: Svichado, 81 p. (in Ukrainian)
10. Problemy teorii mentalnosti (2006). [Problems of mentality theory]. Kyiv: Naukova dumka, 403 p. (in Ukrainian)
11. Sabol, D.M. (2013). Psykholohichnyj fenomen ukrajinskoi narodnoi vyshyvky [Psychological phenomena of Ukrainian national needlework]. *Psyholohichni nauky: problemy i zdotutky*, vol. 4, pp. 172–185. (in Ukrainian)
12. Yaroshovets, V. (2002). *Istoriya filosofii* [History of philosophy]. Kyiv: Vyd. PARAPAN, 764 p. (in Ukrainian)
13. Bilous, O., & Stashuk, Z. (2008). *Shkola pysankarstva* [School of Easter egg art]. Second edition. Kyiv: RVC KPDO, 44 p. (in Ukrainian)